

RAJKO BRATOŽ
Oddelek za zgodovino,
Filozofska fakulteta,
Ljubljana

UDK 873.3:949.712

VIKTORIN IZ PETOVIONE IN NJEGOVA DOBA

Abstract: Der Autor verwendet die erhaltenen Schriften des Victorinus von Pettau als Quelle für die Erforschung der Verhältnisse, in denen Victorinus lebte und wirkte. Auf diesem Grund schildert er die Umrisse des Lebens der Christengemeinde von Poetovio am Vorabend der diokletianischen Christenverfolgung.

Viktorin iz Petovione je bil prvi in poleg Niketa iz Remeziane edini znani literarni ustvarjalec, ki je v antiki snoval na področju današnje Jugoslavije, zato moremo njegova dela po pravici prištevati med antično dediščino v Jugoslaviji.

Ker bi celovitejša predstavitev Viktorinovega dela zahtevala veliko časa, se bom omejil na oris njegovih poglavitnih značilnosti, s poudarkom na tem, za zgodovinarja najbolj važnem vprašanju, do kolikšne mere moremo iz njegovih spisov rekonstruirati materialno in duhovno življenje petovionske krščanske skupnosti na prehodu iz tretjega v četrto stoletje.

Slabo stoletje po njegovi smrti je Hieronim, Viktorinov najboljši poznavalec, v nekem smislu nadaljevalec, a obenem tudi najostrejši kritik, zapisal o njem:

Viktorin, petovionski škof, ni enako (dobro) znal latinsko kakor grško. Zato se zdijo njegova dela velika po mislih, manjvredna pa v slogovnem oziru. Ta (dela) so sledeča: Komentarji h Genezi, k Eksodu, Levitiku, Izaiji, Ezekijelu, Habakuku, Pridigarju, k Visoki pesmi, k Janezovemu Razodetju, Proti vsem herezijam in številna druga. Na koncu je bil kronan z mučeništvom¹.

Viktorinovo mučeništvo, ki ga Bedov, Adonov in Uzuardov martirologij datirajo na drugi november v dobo cesarja Dioklecijana,

¹ *De viris illustribus* 74 (PL 23, 683).

² Beda, *Martyrologium*, s. d. IV Non. Nov. (PL 94, 1091); Ado, *Martyrologium cum additamentis*, s. d. IV Non. Nov. (PL 123, 389); Usuardus, *Martyrologium*, s. d. IV Non. Nov. (PL 124, 645 s.); *Acta sanctorum*, Nov. I, 1887, 441.

zgodovinarji pa ga po večinskem mnenju postavljajo v leto 304³, je nasilno pretrgalo plodno delo tega škofa in pisca, ki je kot edini med krščanskimi literarnimi ustvarjalci svoje dobe umrl mučeniške smrti pod cesarjem Dioklecijanom.

Od Viktorinove bogate zbirke eksegetskih del in enega hereziološkega spisa se je ohranil samo kratek traktat o nastanku sveta in komentar k Apokalipsi (slednji tudi v Hieronimovi predelavi)⁴, oziroma, če sodimo po številu sporočenih naslovov (poleg prej navedenih še komentar k Matejevemu evangeliju)⁴, približno ena desetina opusa. Viktorinu so v novejšem času pripisovali avtorstvo raznih anonimnih krajših spisov in celo pesmi. Ker pa gre v teh primerih izključno za boljše ali slabše utemeljene domneve, teh del ne bomo upoštevali⁵.

Viktorin je bil velik poznavalec Svetega pisma, čigar razlagi je posvetil svoje življenjsko delo. Sveto pismo je uporabljal tudi v enem od starejših latinskih prevodov, domnevno v istem prevodu kakor Ciprijan⁶. Ker pa je odlomke iz Svetega pisma navajal po spominu, — le na tak način si moremo razlagati nekatere napake⁷ — je kljub celi množici biblijskih navedb težko ugotoviti, kateri latinski prevod je imel v rokah.

Viktorin je bil po svoji teološki usmerjenosti in načinu dela zasidran v grškem krščanskem svetu. Od Grkov je sprejel alegorično biblijsko eksegezo in milenarizem ali hilijazem, dve najbolj značilni in po svojem poreklu izključujoči se komponenti svojega ustvarjanja. Imenovati ga moremo najstarejšega in poleg Hilarija, Evzebija iz Verceil in mladega Hieronima najzvestejšega Origenovega posnemovalca na Zahodu⁸. Origenov velik vpliv nanj si lahko razložimo s tem, da je bil Origen največji zastopnik tiste literarne zvrsti, ki se ji je Viktorin skoraj v celoti posvečal. Petovionski škof je tako postal most, ki je povezoval grško biblijsko eksegezo z latinskim krščanskim svetom. Origenov vpliv na Viktorina pa ni bil popoln, saj je bil aleksandrijski učenjak velik nasprotnik milenarizma. Druga dva grška učenjaka, po katerih se je zgledoval, sta bil Irenej Lugdunski, ki mu je bil blizu

³ Victorini episcopi Petavionensis *Opera (Tractatus de fabrica mundi, Commentarius in Apocalypsin)*, ed. J. Haussleiter, CSEL 49, 1916 (tekstnokritična izdaja; ponatis Komentarja k Apokalipsi, vendar brez tekstnokritičnega aparata, v PL Suppl. 1, 1958, 102—172).

⁴ Cassiodorus, *De institutione divinarum litterarum* 7 (PL 70, 1119); Hieronymus, *Praefatio in omelias Origenis super Lucam evangelistam* (Origène, *Homélie sur S. Luc.*, edd. H. Crouzel, F. Fournier, P. Périchon, SC 87, 1962, 96); *Idem Prologus Comment. in evangelium Matthaei* (edd. D. Hurst — M. Adriaen, CCL 77, 1969, 5).

⁵ G. Bardy, *Viktorin de Pettau*, DTC 15/2, 1950, 2884 ss.; PL Suppl. I, 1958, 171.

⁶ *Commentarius* 4,4 (H. 52, 15).

⁷ *Commentarius* 11, 4 (H. 100, 9 in 15; Viktorin je zamenjal preroka Izaijo in Ezekijela).

⁸ Hieronymus, *Epistula* 61, 2 (Saint Jérôme, *Lettres* III, ed. J. Labourt, „Les belles lettres“, Paris 1953, 111 s.); prim. Hieronymus, *Epistula adversus Rufinum* 14 (ed. P. Lardet, CCL 79, 1982, 86).

kot milenarist in borec proti herezijam, ter Hipolit Rimski, ki je napisal (danes izgubljeni) komentar k Apokalipsi, ki je alegorično biblijsko eksegezo povezoval domnevno z nagnenjem do milenarizma, ki je pisal hereziološka dela in je bil torej v več ozirih Viktorinu soroden⁹.

Bistveno manj kakor pri grških se je Viktorin zgledoval pri latinskih piscih, čeprav tega vpliva ne smemo prezreti. Za tako majhen vpliv latinskih piscev niso poglobilni vzrok jezikovne težave, saj je tudi latinščino suvereno obvladal, pač pa to, da je bil v biblijski eksegezi na latinskem Zahodu začetnik in se ni imel po kom zgledovati. Z gotovostjo moremo reči, da je poznal Tertulijana, prav verjetno tudi Minucija Feliksa in Ciprijana¹⁰.

Viktorinovo duhovno obzorje je bilo z ozirom na oddaljenost Petovione od središč krščanstva presenetljivo široko, saj se je izoblikovalo pod vtisom vodilnega zastopnika aleksandrijske eksegetske šole in vodilnih grških mislecev na Zahodu, ob hkratnem poznavanju glavnih predstavnikov latinske krščanske književnosti. Tako duhovno obzorje predpostavlja obstoj bogate knjižnice v Petovionu, ki skorajda gotovo ni mogla biti niti Viktorinova osebna last niti njegova osebna stvaritev, saj so bila ta dela izredno obsežna in tudi zaradi tega draga¹¹. To duhovno blago se gotovo ni moglo nabrati v kratkem času, tudi ni verjetno, da bi ga lahko Viktorin prinesel s seboj s kakega (morebitnega) študijskega potovanja na Vzhod ali v Rim. Prek tega medija — knjižnice starokrščanskih spisov — si lahko predstavljamo duhovni in interesni profil petovionske krščanske skupnosti, ki naj bi v tisti dobi štela po naši sodbi vsaj tisoč pripadnikov¹².

Še veliko več kakor iz Viktorinovega interesnega in duhovnega kroga moremo izvedeti o življenju kristjanov v Petovionu iz njegove protiheterične dejavnosti. Poročilo Optata iz Mileve¹³ in jasne protiheterične težnje v njegovih ohranjenih spisih odražajo izrazito polemičnost proti marcionizmu, ki je zavračal Staro zavezo, od Nove pa je priznaval le okrnjen Lukov evangelij in prečiščena Pavlova pisma. Hereziji, ki je nastala na podlagi odklanjanja vsega, kar je spominja-

⁹ Hieronymus, *De viris illustribus* 61 (PL 23, 671 s.); Victorinus (Index scriptorum, H. 159 s.).

¹⁰ *Tractatus* 1,1 (H. 3,1—2); J. Mehlmann, *Tertulliani Apologeticum a Victorino Petavionensi citatum*, Sacris erudiri 15, 1964, 413—419; T. Nagy, *Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes*, Dissertationes Pannonicae II/12, Budapest 1939, 40.

¹¹ Origenov opus eksegetskih del je bil naravnost kolosalen; prim. Hieronymus, *Epistula* 33, 4 (citirana izdaja, II, 40 ss.); A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius* II/2, Leipzig 1958², 37 ss.

¹² Če je Petoviona štela takrat okrog 20.000 prebivalcev (P. Kos, *Numizmatika antičnega Ptuja*, Ptuj 1980, 26, ceni celo, da je imelo mesto v najbolj cvetočih obdobjih do 40.000 prebivalcev) in če drži predpostavka, da so imela mesta na Zahodu v predkonstantinski dobi 5—10% prebivalcev kristjanov, pridemo za Petovionu do števila 1000—2000 kristjanov. Prim. izračun za Rim, ki ga podaja A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten* II, Leipzig 1924, 806 op. 2.

¹³ Optatus, *De schismate Donatarum* 1,9 (PL 11, 898 s.).

lo na judovstvo, je Viktorin oporekal z večkratnim poudarjanjem enotnosti Biblije in enakovrednosti obeh njenih delov¹⁴ in morda tudi s tem, da se je posvečal predvsem starozavezni eksegezi. Ker je bila Marcionova herezija v svojem misijonu zelo uspešna, saj je bila še v četrtem stoletju razširjena v velikem delu krščanskega sveta¹⁵, lahko domnevamo, da je bila dobro poznana, če ne celo nevarna tudi v Viktorinovi Petovioni. Še z večjo mero gotovosti moremo govoriti o prisotnosti modalistično monarhijanskih ali patripasijanskih idej med petovionskimi kristjani ali kje v bližini, saj Viktorin z nekaterimi trditvami pobija bistvo te herezije, namreč, da so Oče, Sin in Sv. Duh samo imena oziroma pojavne oblike ene in iste božje osebe in da je zato na križu trpel Bog Oče (*Pater passus est*)¹⁶. Patripasijanska herezija je bila zasidrana v bližnji Akvileji¹⁷ in z vso upravičenostjo moremo sklepati, da je bila poznana ali celo nevarna tudi v Petovioni.

Najbolj značilna poteza Viktorinove teologije, ki je opredelila njegovo mesto v krščanski književnosti antike in je postala v precejšnji meri kriva za to, da se je ohranilo tako malo njegovih del, je milenarizem, ideja o Kristusovem tisočletnem kraljevanju s pravičnimi na zemlji pred poslednjo sodbo. Pri Viktorinu naletimo na vse tri glavne pojavne oblike milenarizma: na idejo o kozmičnem tednu¹⁸, predstavo o prvem in drugem vstajenju¹⁹ in na predstavo o nebeškem Jeruzalemu, ki se bo ob prvem vstajenju spustil na zemljo²⁰. Vendar pa Viktorin ni bil tipičen predstavnik milenarizma, kakor mu je očital Hieronim²¹. Za njegovo razlago življenja v tisočletnem kraljestvu je značilen obstoj duhovnih dobrin poleg prevladajučih materialnih, pri samem načinu razlage dvajsetega in enaindvajsetega poglavlja Razoderja pa prisotnost alegoričnih tolmačenj v kontekstu dobesedne eksegeze. Zato Viktorina ne moremo imenovati „popolnega“ milenarista pod vplivom „azijske“ kulture (Papias, Irenej), temveč le umirjenega milenarista, kakršna sta bila zaradi asketskega nagnenja Tertulijan in zaradi vpliva aleksandrijske šole Metodij iz Olimpa²². Vpliv aleksandrijske šole z alegorično eksegezo je bil na Viktorina očitno tako močan, da se mu ni mogel docela izneveriti niti v primeru,

¹⁴ Viktorin neposredno napada marcionizem v *Comment.* 4,1 (H. 44, 13—15 in 4,5 (H. 54, 21—22). Enotnost Biblije poudarjajo naslednja mesta: *Tractatus* 9 (H. 8,5 ss.); *Comment.* 1,4 (H. 22, 6—9); 4,2 (H. 46, 15 ss.); 5,3 (H. 66, 2 s.); 10,2 (H. 90, 6 ss).

¹⁵ Epiphanius, *Adversus haereses* 1,3,1 (= *Haereses* 42,1) (PG 41, 696).

¹⁶ *Comment.* 1,1 (H. 18,3—9); 1,3 (H. 20,6—11); 5,1 (H. 60,10—15).

¹⁷ G. Biasutti, *Otto righe di Rufino*, Udine 1970, 47 ss.; G. Cuscito, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 48 s.

¹⁸ *Tractatus* 6 (H. 6,7—15).

¹⁹ *Commentarius* 20,1 (H. 138,7 ss. — 140, 1—11); 20,2 (H. 144, 4—8).

²⁰ *Commentarius* 21, 1—2 (H. 146, 1 ss.).

²¹ Hieronymus, *De viris illustribus* 18 (PL 23, 637); Idem, *Comment. in Hiezechielem* 11, 36 (ed. F. Gloria, CCL 75, 1964, 500); Idem, *Prologus* (sc. *Comment. in Apoc.*, H. 14, 8—10).

²² C. Curti, *Il regno millenario in Vittorino di Petovio*, Augustinianum 18, 1978, 419—433, zlasti 430.

ko se je od duha in načina dela te šole najbolj oddaljil. Domnevati moremo, da je bil milenarizem kot eshatološka predstava prek Viktorina prisoten v petovionski krščanski skupnosti.

Viktorinova trinitarična predstava je bila izrazito arhaična. Iz njegovega na opisen način podanega povzetka apostolske vere, ki ga imenuje z arhaičnim terminom „mensura fidei“, je razvidno, da formalno (ne pa po vsebini) ni upošteval Sv. Duha kot tretje božje osebe, zato moremo njegovo trinitarno doktrino v formalnem, ne pa v vsebinskem oziru, imenovati binitarno²³. Ker sam pravi, da se je take vere naučil (ut didicimus), moremo sklepati, da je bil v taki veri krščen in da so bile take kristološke predstave prevladujoče v petovionski krščanski skupnosti. Presenetljivo je, da je Viktorinovo formulacijo v precej posodobljeni obliki, vendar pod istim imenom in v bistvenih sestavinah, prevzel irski apostol sv. Patricij, ki se jo je naučil v britanski cerkvi v začetku petega stoletja²⁴.

Če povzamemo vse Viktorinove zanesljive reminiscence na sodobnost in okolje, moremo dobiti sledečo podobo duhovnega in materialnega življenja petovionskih kristjanov okrog leta 300:

Ena najbolj značilnih potez iz življenja petovionske krščanske skupnosti je njena arhaičnost, pogojena verjetno s precejšnjo izoliranostjo. Kdo je zanesel krščanstvo v te kraje, se iz Viktorinovih del ne da razbrati. Njihova protiheterična nastrojenost nam kaže, da so petovionski kristjani poznali nevarnost herezij in da je bila njihova skupnost precej stara, segajoča po svojih koreninah gotovo v seversko dobo. Takrat so namreč doživele razmah tiste herezije, ki jih je Viktorin posebej napadal, medtem ko so bile v njegovi dobi že v zatonu. Polemična nastrojenost proti Judom²⁵ daje slutiti prisotnost judovskega elementa v mestu, česar arheološke najdbe za Petoviono niso potrdile, pač pa za nekatera druga mesta v Panoniji²⁶. Sklepati moremo, da je jedro petovionske krščanske skupnosti sestavljal deloma latiniziran grško orientalski element, kar se odraža v duhovni in študijski usmerjenosti njenega škofa. Priseljeno italško in domače latinizirano prebivalstvo je bilo zelo verjetno deležno Viktorinove misijonske akcije, katere sestavni del je bilo tudi pisanje v latinščini namesto v grščini. Krščanska skupnost se je zavedala negotovosti svojega pravnega položaja, zato je živela pod vtisom grožnje preganjanj s strani posvetne oblasti²⁷. Ena od glavnih potez vsakdanjega življenja petovionskih kristjanov je bila težnja po pokori in nagnenje k asketizmu. Viktorin je grajal vse vrste slabih kristjanov, na

²³ *Commentarius* 11,1 (H. 96, 4—13).

²⁴ Patricius, *Confessio* 4 (ed. R. P. C. Hanson, SC 249, 1978, 74); L. Bieler, *The „Creeds“ of St. Victorinus and St. Patrick*, *Theological Studies* 9, 1948, 121—124; R. P. C. Hanson, *Patrick and the Mensura Fidei*, *Studia Patristica* 10, 1970, 109—111; Idem, *The Rule of Faith of Victorinus and of Patrick*, *Latin Script and Letters A. D. 400—900*, Festschrift L. Bieler, Leiden 1976, 25—36.

²⁵ *Tractatus* 5 (H. 5,12—15); *Comment.* 4,5 (H. 54,23—56,1—3); 13,3—17 (H. 120, 7—12).

²⁶ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London and Boston 1974, 228.

²⁷ *Commentarius* 10,3 (H. 92, 10—13).

kakršne je verjetno naletel pri svojem pastoralnem delu, in jim je priporočal eno samo zdravilo: pokoro²⁸. Največjo mero naklonjenosti je izkazoval ponižnim, a neustrašnim kristjanom, ki so bili malo izobraženi (*rusticani in scripturis*), zato pa trdni v veri. Sodba je očitno odraz razmer v „provincijski“ petovionski skupnosti, obarvana spričo poznane avtorjeve skromnosti²⁹ nekoliko avtobiografsko³⁰. Ena tipičnih potez vsakdanjega življenja petovionskih kristjanov so bile razvite postne navade, ki so bile asketsko stroge: post v sredo in petek v spomin na Kristusovo prijetje in mučeništvo s priporočilom za podaljšanje posta na naslednji dan (*superpositio*), to je na četrtek in soboto³¹.

* * *

Referat naj zaključim z dvema mislima oziroma odprtima vprašanjema, ki se zdita morda zelo drzni, vendar bi odgovor nanju mogel odpreti nove vidike Viktorinove vloge v krščanski Petovioni in sploh v širšem slovenskem prostoru.

Prvič, kot je znano, je petovionska krščanska skupnost kot edina poznana na tem področju v četrtem stoletju deloma zapadla v arijanizem, ki je v njej okrog leta 380 celo prevladal³². Ali je temu kriva Viktorinova teologija in duh, ki ga je tej skupnosti vлил ta škof in mučenec? Vprašanje, ali od Viktorinove teologije pelje pot v arijanizem, je bilo že mimogrede načeto³³, vendar ne dovolj preučeno, da bi mogli dati nanj jasen in nedvoumen odgovor.

Drugo vprašanje, ki se zdi v zgodovinski perspektivi skorajda fantastično, a bi mu veljalo posvetiti posebno raziskavo, je sledeče: nekatere bistvene poteze Viktorinove teologije je v prirejeni obliki sprejela očitno arhaična in konservativna britanska cerkev v četrtem in petem stoletju. Te so se prek Patricijeve misijonske akcije razširile na irsko cerkev, tako da moremo z zadržkom govoriti o vplivu Viktorinove teologije na teologijo irske cerkve v zgodnjem srednjem veku. Ali moremo zaznati kakšno sled, ki bi opravičevala misel, da je z irsko misijonsko metodo, ki se je kot prva uporabljala v dobi pokristjanjevanja alpskih Slovanov, kakšen drobec te misli ali njen odsev prišel z irskimi misijonarji nazaj v deželo svojega izvora in bi lahko govorili o posredni kontinuiteti Viktorinove teološke misli? Vsekakor že sama prisotnost Viktorinove teološke misli v britansko — irski cerkvi pozne antike ter irska misijonska metoda, dve dejstvi, četudi

²⁸ *Commentarius* 1,8 (H. 32,5—12); 3,3 (H. 42,6—18).

²⁹ Prim. *Tractatus* 9 (H. 8,6).

³⁰ *Commentarius* 3,2 (H. 40,11—14); prim. R. P. C. Hanson, *Patrick and the Mensura Fidei* (gl. op. 24), 111.

³¹ *Tractatus* 3 (H. 4,4—7 in 17—22); 4 (H. 5,7—8); 5 (H. 5,10—13).

³² R. Bratož, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, *Zgodovinski časopis* 35, 1981, 212.

³³ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, 213 s.

bi bili v absolutni medsebojni neodvisnosti, kažeta na izredno zanimivo in dinamično dogajanje v starejši zgodovni krščanstva na Slovenskem, z vplivi, ki sežejo prek Viktorinovih vzornikov od Egipta in Palestine do britanskih otokov, od vzhoda do skrajnjega zahoda tedanjega krščanskega sveta.

ZUSAMMENFASSUNG

R. Bratož: VICTORINUS VON PETTAU UND SEINE ZEIT

Bei der Darstellung der Haupteigenheiten der erhaltenen Schriften des Victorinus von Pettau versucht der Autor zu erforschen, in welchem Masse das Leben der Christengemeinde von Pettau zu seiner Zeit rekonstruierbar ist. Weil ein Teil der Nachrichten mit Sicherheit, der andere mit grosser Wahrscheinlichkeit die Gegenwart des Victorinus widerspiegelt, können wir auf diesem Grund die Umriss einer archaischen, antihetisch und asketisch orientierten Christengemeinde am Vorabend der diokletianischen Christenverfolgung erkennen.

SEZNAM OKRAJŠAV

CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien
DTC	Dictionnaire de théologie catholique, Paris
H.	J. Haussleiter (stran in vrstica v tekstnokritiči izdaji Viktorinovih spisov, gl. op. 3)
PG	Migne, Patrologia Graeca, Paris
PL	Migne, Patrologia Latina, Paris
SC	Sources chrétiennes, Paris